

ВПЛИВ НЕСПРИЯТЛИВОГО ДИТЯЧОГО ДОСВІДУ БАТЬКІВ НА ФОРМУВАННЯ СТИЛЮ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ІЗ РДУГ

Владислав Князєв

аспірант кафедри психології

Академія праці, соціальних відносин і туризму

03187, Україна, м. Київ, вул. Кільцева дорога, 3-А

knyazev.psy@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9599-7429>

Всеволод Зеленін

кандидат психологічних наук, доцент, професор

кафедри політичної психології та міжнародних відносин

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9

v.v.zelenin@npu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-1267-9308>

Анотація

У статті теоретично та емпірично досліджуються особливості впливу несприятливого дитячого досвіду на стиль батьківського виховання. Розглянуто основні стилі виховання, їх зміст та особливості вияву. Розкрито поняття психотравмуючого досвіду та його впливу на процес розвитку дитини, зв'язок зі стилями батьківського виховання. Проведено емпіричне дослідження особливостей впливу несприятливого дитячого досвіду на стиль батьківського виховання дітей з РДУГ. У дослідженні взяли участь 42 респонденти – люди середнього віку, стабільного соціального статусу, які мали на вихованні дітей із РДУГ. Для проведення емпіричного дослідження було використано опитувальник Adverse Childhood Experiences («Опитувальник негативного дитячого досвіду»), тест «Стратегія сімейного виховання». За результатами аналізу отриманих даних було виявлено, що основним негативним дитячим досвідом для опитаних було принизливе, зневажливе ставлення, відчуття дітей, що їх не люблять, завдання фізичної шкоди як самим дітям, так і близьким членам їх родини, відсутність підтримки в сім'ї, використання «мовчазного» покарання та присутність серед співмешканців осіб з алкогольною або наркотичною залежністю. Встановлено, що у 90,5% досліджуваних наявний негативний дитячий досвід, а у 13% з цих респондентів спостерігається високий рівень травматизації. При аналізі якісних показників було виявлено низку кореляційних зв'язків для кожного стилю батьківського виховання із чинниками виникнення негативного дитячого досвіду. Так, ліберальний стиль виховання має вагомні кореляційні зв'язки із занедбаністю дитини (часті хвороби, потрапляння в лікарню, проживання із дорослими з алкогольною та наркотичною адикцією), булінгом, страхом фізичного та емоційного насилля (покарання мовчанням). Водночас, було зафіксовано вагомні кореляційні зв'язки авторитарного стилю виховання з такими чинниками травматизації як страх фізичного насилля, булінг, проживання із дорослими з алкогольною та наркотичною адикцією, відчуття відсутності любові зі сторони батьків. Перспективи подальшого теоретичного та практичного дослідження полягають у вивченні впливу негативного дитячого досвіду на стилі виховання у сім'ях дітей з РДУГ, пошуку стратегій подолання означеної проблематики в контексті взаємодії батьків з дітьми.

Ключові слова: розлад дефіциту уваги з гіперактивністю, сім'я, стилі виховання, несприятливий досвід, дитячий вік.

Вступ

Сім'я – це певний набір цінностей, поглядів, культурно-поведінкових патернів, побутових умов, в яких живе та зростає дитина від народження. Дослідження науковців психологічного, соціологічного та медичного напрямків неодноразово доводили шкідливість різноманітних чинників стресу на фізичне здоров'я та психоемоційний розвиток дітей. До таких слід віднести: жорстоке ставлення, нехтування потребами дитини батьками, виховання в інтернатах, булінг, сексуальні домагання, розлучення та асоціальна поведінка найближчих дорослих та інші чинники. Найбільш інтенсивний негативний вплив, при цьому, пов'язується із часто повторюваними чинниками, які системно впливають на дитину.

Слід зазначити, що особливості онтогенезу також безпосередньо можуть впливати на стан дитини, а відповідно і на особливості організації взаємодії в середині сімейної системи. Одним з найбільш поширених порушень індивідуального розвитку у сучасній дитячій популяції є розлад дефіциту уваги з гіперактивністю (РДУГ).

РДУГ – це неврологічно-поведінковий розлад, що характеризується неухильністю, імпульсивністю та гіперактивністю. Його поширеність у сучасній дитячій популяції складає близько 5% (Bell, 1994). При цьому, не дивлячись на велику кількість досліджень, на даний момент діагностика, лікування та розробка програм психологічного супроводу являють собою проблему для сучасних клініцистів. Слід вказати, що такі особливості РДУГ, як порушення уваги, імпульсивність, підвищений рівень рухової активності, а також високий рівень коморбідності даного розладу пов'язується із високим рівнем батьківського стресу (Kadesjö, Stenlund, Wels, Gillberg, & Hägglöf, 2002).

Батьківський стрес – це особливий тип стресу, що виникає, коли процес реалізації батьківських обов'язків потребує такого рівня особистісних ресурсів, який перевищують реальні можливості батьків (Deater-Deckard, 2004). При цьому модель батьківського стресу виділяє два основних компоненти: дочірній домен, що виникає безпосередньо з дитячих характеристик; батьківський домен, на який більшою мірою впливає батьківське функціонування. З останнім слід пов'язувати і власний дитячий досвід батьків. Таким чином, можна сформулювати гіпотезу, що наявність в сім'ї дитини з РДУГ сприяє актуалізації несприятливого досвіду батьків і призводить до використання неадекватних методів батьківського виховання.

У роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників М.Й. Боришевського, Г.Я. Варги, В.І. Гарбузова, Т.В. Говорун, Е.Г. Ейдемілера, О.І. Захарова, А.Є. Лічко, В.В. Століна, Т.С. Яценко та інших переконливо показана залежність формування особистості дитини від стилю виховання в родині, батьківського ставлення до дитини, способів родинного спілкування. У більшості випадків дослідники не приділяли уваги тому, як власний дитячий досвід батьків, а саме стратегії виховання, впливали на формування особливостей організації їх взаємодії із власними дітьми.

Негативний дитячий досвід або ж несприятливі дитячі переживання описуються як потенційно травмуючі події, які можуть мати негативні довгострокові наслідки для здоров'я та благополуччя. Він включає в себе жорстоке та жорстке поводження оточуючих із дитиною, а також життя в середовищі, яке є шкідливим для процесу її індивідуального розвитку (Wang, Heath, Majewski, Blake, 2020). У західних дослідженнях вказується, що такий показник, як нейротизм, що проявляє себе через дистрес, занепокоєння, напругу та низький рівень емоційної стабільності дуже сильно корелює з показником темпераменту. А ускладнення, які виявляються через негативну емоційність або негативну афективність, значною мірою можуть

бути пов'язані із впливом дитячого досвіду (Evans & Rothbart, 2007). Таким чином, можна зробити припущення, що ранній негативний досвід, носієм якого є батьки дитини, може призводити до формування у них негативних та патологізуючих стилів виховання дитини. Особливо гостро це може проявлятися у ситуаціях, які виходять за межі особистісної компетенції батьків, пов'язані із високим рівнем емоційного напруження та потребують значних витрат внутрішніх та зовнішніх ресурсів. У якості однієї з таких ситуацій може розглядатися ситуація виховання дитини, що демонструє основні прояви РДУГ.

Проведений аналіз наукових доробок з питань психології дитячо-батьківських відносин дав можливість виокремити чотири провідні стилі сімейного виховання.

Авторитарний стиль виховання передбачає певне домінування батьків над дитиною, суворість, вимогливість, примус, відсутність комунікацій з дитиною та права вибору у дитини. Батьки в цьому випадку нав'язують дітям своє бачення світу, яке має сприйматися як єдина можлива істина. У авторитарних батьків зазвичай немає компромісу, нав'язуються сімейні цінності, норми поведінки, оточення, заняття для дитини. Батьки вважають, що краще знають, що потрібно їхнім дітям. Управління дітьми відбувається різними методами, як більш жорсткими – у вигляді наказів, що надаються суворим тоном, так і у більш м'якій формі – у вигляді прохань, але прохання встановлюються таким чином, що їх не можна не виконати. Авторитарні батьки зазвичай контролюють поведінку дітей, їх оточення, вимагають чіткості при виконанні їх вказівок. У випадку непослуху обов'язково слідує покарання. Ініціатива дітей не заохочується, час від часу вона може підтримуватися, але тільки в межах встановлених норм та правил.

Було виявлено, що діти авторитарних батьків відрізняються замкненістю і несміливістю, майже або зовсім не прагнуть до незалежності. Зазвичай вони похмурі, невибагливі і дратівливі. У підлітковому віці ці діти, особливо хлопчики можуть надзвичайно бурхливо реагувати на заборонне і караюче оточення, в якому їх ростили, стаючи неслухняними, агресивними. Дівчата ж, частіше за все, залишаються пасивними, залежними (Берегова & Федорчук, 2020).

Звичайно, що за такого підходу до виховання діти не мають близьких стосунків з батьками. За відсутності емоційної близькості і підтримки від батьків у дитини виникає почуття відчуженості, непотрібності, неважливості. В результаті такі особистості або часто конфронтують з оточуючим світом, або стають пасивними, апатичними, гублять власне Я.

Індиферентний стиль виховання є протилежністю авторитарного підходу. Він характеризується тим, що батьки майже не беруть участі в житті дитини. У таких сім'ях діти ростуть самотійно, як уміють вирішують свої проблеми, самі пізнають світ. Стосунки при цьому стилі виховання холодні, контролю немає взагалі. Цікаво, що внаслідок такої стратегії виховання діти також зростають або агресивними, або самотніми і замкненими. В процесі дорослішання вони можуть почати шукати втіху, порушуючи закон та вживаючи заборонені речовини. Це відбувається від відчуття непотрібності та відсутності контролю за життям дітей з боку батьків.

Ліберальні батьки, як правило, керуються благими намірами, але їх зусилля можуть призвести до протилежних наслідків. Вони прагнуть дати своїм дітям усе найкраще, намагаються у всьому їм догодити. Ліберальний стиль виховання характеризується наданням повної самотійності дітям. Батьки цього типу готові поступатися вимогам дитини з ранніх років і з готовністю потурають будь-яким її примхам, не пред'являючи до неї практично ніяких вимог. Головною фігурою у відносинах «батьки-дитина» є дитина, а не батьки (Павлик, 2012).

Попри благі наміри батьків за ліберального стилю виховання діти зазвичай зростають безвідповідальними та інфантильними. Вони вважають, що оточення їм зобов'язане, можуть поводити себе досить імпульсивно з близькими та друзями, безапеляційно вимагаючи від них втілення власних бажань. Отже, надання підліткам надмірної свободи так само небезпечне для становлення їх особистості, як і надмірне її обмеження.

Авторитетний стиль виховання (іноді в літературі можна зустріти назву «демократичний») вважається найкращим для формування та становлення зрілої особистості. Особливістю цього стилю взаємин є чітке, послідовне і водночас гнучке виховання. Батьки завжди пояснюють мотиви своїх вимог, заохочують їх обговорення з дитиною; влада використовується лише в міру необхідності; у дитині цінується як слухняність, так і незалежність. Батьки встановлюють правила і твердо втілюють їх у життя, вони прислухаються до думки дитини, хоч і не діють виключно відповідно до її бажань. Авторитетні батьки беруть на себе відповідальність за своїх дітей, їх поведінку і дії, поки діти не досягнуть емоційної зрілості (Мастюкова & Моськовкіна, 2003).

В результаті авторитетного стилю виховання діти ростуть соціально адаптованими, впевнені в собі, розуміють мотиви своїх дій, здатні аналізувати наслідки, мають кращі успіхи в навчанні та інших досягненнях. Щодо емоційного фактору, вони впевнені, що їх люблять, поважають, завдяки цьому в них розвивається здорова самооцінка, яка дозволяє їм легше приймати рішення, адаптуватися до проблем в дорослому житті.

Слід зазначити, що на практиці здебільшого спостерігається змішення різних стилів виховання. Використання «чистих» стилів, хоча і може бути виявлене в окремих випадках, загалом є доволі обмеженим. На думку ряду авторів (А. Бандура, Л.А. Волошина, В.В. Устінова і ін.), практикування тільки демократичного стилю не завжди буває ефективним. У кожній сім'ї можуть застосовуватися різні стилі залежно від ситуацій і обставин, однак багаторічний досвід взаємодії формує індивідуальний стиль виховання, який відносно стабільний, володіє незначною динамікою і може удосконалюватися в різних напрямках (Мастюкова & Моськовкіна, 2003: 144). Щоб вірно обрати власний стиль виховання, батьки повинні усвідомити майбутню перспективу взаємодії для своєї дитини: чого вони хочуть, щоб вона досягла; які цінності хотіли б передати своїм дітям та якої поведінки чекають від дітей (Медіна, 2016). Особливо це важливо для дітей із РДУГ, бо ефективність їхньої соціалізації напряму залежить від адекватної позиції батьків.

Жорстке, недбайливе ставлення до дитини, відсутність уваги відносно її потреб, зневажливе ставлення до її емоційного ставлення можуть завдавати значної шкоди дитині, зокрема її ментальному здоров'ю та призводити до травматизації (WHO, 2020).

За Американською класифікацією хвороб DSM-IV (Bell, 1994), психотравматична подія – це подія, яка пов'язана зі смертю, загрозою смерті або іншою будь-якою загрозою фізичної цілісності. Також психологічна травма може виникати, коли людина є свідком загрозливої події, поранення або смерті інших, зовсім чужих людей.

Історія поняття травми розкривалась у ранніх працях З. Фрейда та дофройдівських робіт Ж.М. Шарко та Ж. Брейєра. Зокрема, З. Фрейдом було створено першу психоаналітичну теорію травми, в якій це явище розглядалося як глибоко вкорінений у несвідомій сфері афект, що надає патогенний вплив на психіку людини та є підґрунтям невротичних розладів (Туриніна, 2017: 12).

Вивчивши теоретичний аспект обраної теми, було висунуто гіпотезу про те, що ранній дитячий травматичний досвід батьків впливає на вибір ними стилю сімейного виховання своїх

дітей із РДУГ, при чому є високі ризики ретравматизації. **Мета** дослідження полягає у виявленні впливу негативного дитячого досвіду на стилі батьківського виховання дітей з розладом дефіциту уваги та гіперактивності (РДУГ). **Завдання** дослідження: 1) здійснити теоретичний аналіз проблеми несприятливого дитячого досвіду батьків; 2) дослідити особливості формування негативного дитячого досвіду у батьків та визначити ступінь його впливу на вибір стилю батьківського виховання дітей з РДУГ.

Методи дослідження

Для досягнення поставлених цілей було здійснено аналіз психологічних джерел щодо обраної теми, а також проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь 42 особи чоловічої та жіночої статі різного віку, що мають на вихованні принаймні одну дитину з РДУГ.

Для емпіричного дослідження було використано наступні методики:

1. «Стратегії сімейного виховання» С.С. Степанова в модифікації І.І. Махоніної. Дана методика використана з метою визначення домінуючого стилю виховання у сім'ї, що допоможе означити специфіку дитячо-батьківських відносин з позиції батьків та власну стратегію сімейного виховання.

2. Adverse Childhood Experiences (ACE) за авторством В. Феллічі, Р. Анда, Д. Норденберга, Д. Вільямсона, А. Спітза, В. Едварса, М. Коса, Дж. Маркса – опитувальник про «негативний дитячий досвід», адаптований українською мовою у 2022 році командою українських дослідників (Власова, Родіна, Целікова, Ворнікова & Тихоненко, 2022). Отриманий за цією методикою емпіричний матеріал дає можливість визначити загальний рівень дитячої травматизації особистості, а також виявити чинники її виникнення. Опитувальник складається з 20 запитань, а також допускає можливість додаткових відповідей, якщо в дитинстві у досліджуваного траплялися інші травматичні події, що не вказані в опитувальнику.

У нашому дослідженні, яке проводилося онлайн на платформі Google Form, взяли участь 42 респонденти різного віку від 26 до 68 років. Головною умовою для участі в опитуванні було наявність власних дітей, в яких було діагностовано РДУГ. Опитування пройшли 34 жінки та 8 чоловіків, 81% та 19% відповідно. Більша частина респондентів, а саме 32% належать до вікової групи 30-32 роки. Аудиторія опитуваних – це люди середнього класу зі стабільною роботою та мають на вихованні від однієї до трьох дітей, в більшості одну дитину.

Результати та дискусії

Метою емпіричного дослідження було встановити зв'язок між травматичним дитячим досвідом та вибором особистістю власного стилю батьківського виховання, визначити ступінь впливу дитячої травми на її доросле життя, особливо на її стосунки з власними дітьми.

На першому етапі нашого емпіричного дослідження нами був визначений загальний рівень негативного дитячого досвіду. Враховуючи те, що використана нами методика не має рівневого ранжування, нами було запропоноване власне бачення рівнів дитячої травматизації:

0-5 – позитивних відповідей вказують на низький рівень негативного дитячого досвіду, а отже, травматизація майже відсутня. За нашим уявленням, це особистості, які зростали у здоровій сімейній атмосфері, вони отримувала необхідну психолого-педагогічну підтримку від батьків та оточуючих дорослих.

5-10 – помірний рівень негативного дитячого досвіду вказує на середній рівень травматизації. Отриманий негативний дитячий досвід не мав постійного характеру, а чинники, які його детермінували виявлялись ситуативно у складних, конфліктних ситуаціях.

10-20 – сильно виражений негативний дитячий досвід. Такі особистості мають високий рівень травматизації. В дитинстві вони часто перебували в стані психологічної та педагогічної занедбаності, стаху за себе та своїх близьких, піддавались знущанням з боку однолітків та дорослих.

Отримані результати наведені на рисунку 1.

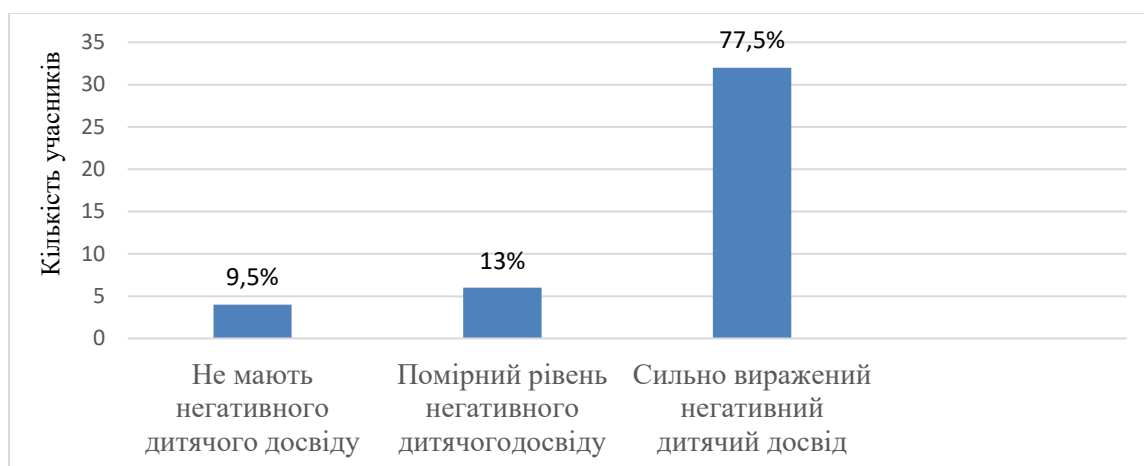

Рис. 1. Розподіл показників негативного дитячого досвіду серед респондентів

Отримані результати дають змогу визначити, що лише 9,5% досліджуваних (4 людини із 42 опитаних) не мають негативного дитячого досвіду. В процесі свого дорослішання вони не зустрічалися з погрозами, фізичним та емоційним насиллям зі сторони дорослих та однолітків. В сім'ї такі діти отримували необхідну психологічну підтримку, майже ніколи не відчували страху, були достатньо соціалізованими. Батьків вони сприймали як старших товаришів, які повноцінно забезпечували базові потреби у захисті, розвитку та піклуванні.

Помірний рівень негативного дитячого досвіду було зафіксовано у 13,00% досліджуваних, що свідчить про ситуативність або локальність певних травмуючих факторів у їх життєвому досвіді. Наприклад, при зустрічі з булінгом у школі такі діти не завжди отримували необхідну допомогу та підтримку з боку дорослих, що в свою чергу обмежувало відчуття захищеності та знижувало важливість дорослого у житті.

Водночас 77,5% респондентів показали сильно виражений негативний дитячий досвід. Такі діти зростали у ситуації психолого-педагогічної занедбаності. Вони не отримували необхідного піклування про їх фізичне та емоційне здоров'я. Досить часто вони були свідками жорстокого поводження щодо важливих дорослих або відчували його на собі. Такі респонденти часто відчували емоційний тиск з боку дорослих через приниження їх гідності, нівелювання потреб, знецінення страхів та проблем, які турбують.

На основі цих даних можна зробити припущення, що великий відсоток батьків у своєму дитинстві стикався з ситуаціями, коли для їх сімей зовнішня репрезентація мала більшу важливість за фізичний та психічний стан дитини. Отримані результати дозволили краще уявити особливості сімейного устрою та зрозуміти специфіку взаємодії в діаді «батьки-дитина» в українських сім'ях близько 30 років тому. Відповідно, нами були окреслені чинники,

які сприяли активізації психологічної травматизації дітей та детермінували отримання негативного батьківського досвіду. Отримані результати відображені у таблиці 1.

Таблиця 1

Визначення чинників негативного дитячого досвіду

	Так
1. Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб хтось з дорослих часто або дуже часто вас ображав або принижував?	45,20%
2. Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб ви боялися, що хтось з дорослих завдасть вам фізичної шкоди?	50,00%
3. Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб хтось з дорослих часто або дуже часто вас бив, хапав, штовхав, або одноразово побив так, що залишились синці?	28,60%
4. Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), що ви потрапили до лікарні з тяжким захворюванням?	40,50%
5. Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб хтось з осіб старший більш як на 5 років хоч би одноразово торкався до вас з сексуальним натяком?	21,40%
6. Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб хтось з осіб старший більш як на 5 років хоч би одноразово здійснював з вами статевий акт?	7,10%
7. Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб ви часто або дуже часто відчували, що вас не люблять, зневажають?	40,50%
8. Члени вашої родини не були близькими, не підтримували один одного?	31,00%
9. Ви часто, або дуже часто приходили до школи у брудному та старому одязі, не мали їжі?	2,40%
10. Ваші батьки дбали про іншу дитину (дітей) значно більше ніж про вас?	4,80%
11. Ваші батьки розлучилися та жили окремо?	23,80%
12. Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб хтось з дорослих часто або дуже часто бив, хапав, штовхав вашу маму або інших членів родини?	31,00%
13. Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб хтось з дорослих бодай одноразово погрожував ножом або рушницею вашій мамі або іншим членам родини?	16,70%
14. Ви жили з кимось, хто зловживав алкоголем або наркотиками?	42,90%
15. Хтось з тих, з ким ви жили в дитинстві, потратив до тюрми?	3,40%
16. Хтось з тих, з ким ви жили в дитинстві, страждав психічними розладами?	14,30%
17. Хтось з тих, з ким ви жили в дитинстві, намагався скоїти самогубство?	11,90%
18. Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб хтось з дорослих часто або дуже часто вас закривав у кімнаті або прив'язував?	9,50%
19. Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб хтось з дорослих часто або дуже часто не розмовляв із вами більше декількох годин в якості покарання?	33,30%
20. Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб ви були жертвою цькування або насильства у школі?	26,20%

Отже, як бачимо, основними чинниками отримання негативного дитячого досвіду для опитаних було:

1. принизливе ставлення, страх або завдання фізичної шкоди зі сторони дорослого як самим дітям, так і близьким членам їх родини, на що вказують позитивні відповіді 45,20% досліджуваних на питання «Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб хтось з дорослих часто або дуже часто вас ображав або принижував?» та 50,00% респондентів – «Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб ви боялися, що хтось з дорослих завдасть вам фізичної шкоди?»
2. відчуття дітей, що їх не люблять, зневажливе ставлення, що засвідчили 40,50% позитивних відповідей на питання «Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб ви часто або дуже часто відчували, що вас не люблять, зневажають?»;
3. відсутність близьких стосунків та взаємопідтримки в сім'ї були підтверджені у 31,00% досліджуваних при відповіді на запитання «Члени вашої родини не були близькими, не підтримували один одного?»
4. використання певного психологічного та емоційного тиску через «мовчазне» покарання та присутність серед співмешканців алко- або наркозалежних констатували 33,30% опитаних (при позитивних відповідях на питання № 19) та 42,90% (питання № 14).

Наступним етапом нашого емпіричного дослідження було визначення домінуючого стилю виховання, обраного досліджуваними при взаємодії з власними дітьми та визначення його взаємозв'язку з отриманим дитячим досвідом. Важливо відмітити, що відповідно до теми та мети нашого дослідження опитування проводилося серед батьків дітей з розрадами дефіциту уваги та гіперактивністю, оскільки, ці діти потребують особливої уваги та злагодженого психолого-педагогічного впливу. За нашим припущенням, батьки з негативним дитячим досвідом можуть не усвідомлювати або знижувати важливість такого підходу, що буде перешкоджати гармонійному розвитку їх дітей.

Результати наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

Визначення домінуючого стилю виховання та його взаємозв'язок із чинниками негативного дитячого досвіду

Стилі батьківського виховання			
Авторитетний	Авторитарний	Ліберальний	Індиферентний
70,75%	20,25%	4,5%	4,5%
Показники кореляції чинників (типів досвіду) негативного дитячого досвіду та стилів виховання			
Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб ви боялися, що хтось з дорослих завдасть вам фізичної шкоди?			
	0,435**	-0,321*	
Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб хтось з дорослих часто або дуже часто вас бив, хапав, штовхав, або одноразово побив так, що залишились синці?			
	0,442**	-0,311*	
Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), що ви потрапили до лікарні з тяжким захворюванням?			
		0,541**	

Стилі батьківського виховання			
Авторитетний	Авторитарний	Ліберальний	Індиферентний
70,75%	20,25%	4,5%	4,5%
Показники кореляції чинників (типів досвіду) негативного дитячого досвіду та стилів виховання			
Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб ви часто або дуже часто відчували, що вас не люблять, зневажають?			
-0,349*			
Члени вашої родини не були близькими, не підтримували один одного?			
-0,325*			0,297*
Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб хтось з дорослих часто або дуже часто бив, хапав, штовхав вашу маму або інших членів родини?			
	0,513**		
Ви жили з кимось, хто зловживав алкоголем або наркотиками?			
-0,547**		-0,546**	
Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб хтось з дорослих часто або дуже часто не розмовляв із вами більше декількох годин в якості покарання?			
0,355*		0,307*	0,446**
Чи було у вашому дитинстві (до 18 років), щоб ви були жертвою цькування або насильства у школі?			
0,542**		0,331*	0,405**

Отримані результати показали, що у більшості сімей, які виховують дітей з РДУГ, у якості домінуючого найчастіше використовуються авторитетний (70,75%) та авторитарний (20,25%) стилі виховання. Батьки з авторитетним стилем виховання встановлюють правила і твердо втілюють їх у життя, вони прислухаються до думки дитини, хоч і не діють виключно відповідно до її бажань. У такому випадку дитина навчається організованості, відповідальності та самостійності. У неї виробляються навички саморегуляції, емоційної та поведінкової стійкості, що позитивно впливатиме на їх подальшу соціалізацію. Змішаність стилів тут також може розглядатися у якості позитивного чинника, що буде сприяти проявам більшої поведінкової, а отже, і когнітивної гнучкості. Враховуючи такі особливості проявів РДУГ, як імпульсивність та гіперактивність, поєднання цих стилей може бути більш ефективним у тих ситуаціях, коли дитині може загрожувати небезпека. В такому випадку вияв авторитарного стилю виховання дозволить швидше мінімізувати загрозу для дитини за рахунок більш жорсткої та директивної організації її поведінки.

Ліберальний (4,5%) та індиферентний (4,5%) стилі можуть також розглядатися, як більш ефективний при відновленні ресурсів батьків, реалізації рекреативної функції сімейної системи. Проте, в той же час будуть мінімізовувати процес задоволення потреб дитини, а особливо дитини з РДУГ.

Провівши якісний аналіз отриманих кількісних даних кореляційного аналізу, ми виявили вплив окремих чинників (типів досвіду) на стиль сімейного виховання дітей із РДУГ. При цьому найбільшу кількість кореляцій було виявлено для ліберального стилю виховання:

- було виявлено кореляції на рівні $p \leq 0,01$ для таких якісних показників, як потрапляння до 18 років у лікарню із важким захворюванням ($0,541^{**}$) та проживання з кимось, хто зловживав алкоголем або наркотиками ($-0,546^{**}$);
- кореляції на рівні $p \leq 0,05$ було виявлено для таких якісних особливостей, як наявність до 18 років страху відносно можливості завдання дорослими фізичної шкоди ($-0,321^*$), наявність досвіду завдання фізичної шкоди до 18 років ($-0,311^*$), наявність досвіду тривалої вербальної взаємодії до 18 років із дорослими ($0,307^*$), а також наявність досвіду цькування або насильства у школі ($0,331^*$).

Найбільшу кількість кореляцій на рівні $p \leq 0,01$ було виявлено для авторитарного стилю виховання:

- наявність до 18 років страху відносно можливості завдання дорослими фізичної шкоди ($0,435^{**}$);
- наявність досвіду завдання фізичної шкоди до 18 років ($0,442^{**}$);
- наявність досвіду спостереження до 18 років фізичного впливу на матір ($0,513^{**}$).

Таким чином, можемо зробити висновки про значущість якісних особливостей дитячого досвіду батьків при їх виборі стилю виховання власних дітей з РДУГ.

За результатами дослідження можна помітити, що відсутність підтримки з боку дорослих може спровокувати індивідуальний стиль ставлення; прояви сімейного насильства – авторитарний стиль; відсутність батьківської підтримки, алкоголізм батьків перешкоджає розвитку авторитетного стилю; досвід шкільного булінгу та частого перебування у лікарнях провокує формування ліберального стилю виховання.

Наявність постійного спілкування з дитиною із РДУГ, яка систематично не виконує прохань дорослих, порушує правила поведінки, в яких важко формуються навички створює постійне стресове навантаження на батьків. РДУГ часто супроводжується порушеннями сну, що ще більшою мірою порушує емоційну рівновагу батьків. Тому, за наявності власного дитячого травмуючого досвіду, саме в цих батьків існує більший ризик неадекватних стилів виховання.

Це говорить про те, що одна й та ж сама травма, але в різний період може мати різні наслідки для різних людей, а також про те, що проживання травми, яка мала вплив на організм дитини у дорослому віці дозволяє побудувати нові нейронні зв'язки, прожити травматичну подію та справитися з нею таким чином, щоб вона більше не мала впливу на організм людини. Таким чином людина стає впевненим усвідомленим господарем свого життя, своїх вчинків та свого вибору. Тому вона може обирати стратегію виховання власних дітей, не дивлячись на те, як проходив власний дитячий досвід.

Висновки

Батьки дітей із РДУГ переважно використовують авторитетний (демократичний) стиль виховання, який вважається найкращий для розвитку психологічного благополуччя дітей та близьких стосунків між батьками та їхніми дітьми. Друге місце займає авторитетний стиль виховання, котрий включає теплі стосунки і водночас збільшення контролю з боку батьків за життям дітей (що може бути зумовлено особливостями нервової системи дітей). Негативний дитячий досвід зафіксовано у 90% опитаних, сьома частина яких мають високий рівень травматизації. Основним негативним дитячим досвідом для опитаних було принизливе, зневажливе ставлення, відчуття дітей що їх не люблять, завдання фізичної шкоди як самим дітям, так і близьким членам їх родини, відсутність підтримки в сім'ї, використання

«мовчазного» покарання та присутність серед співмешканців алко- або наркозалежних. Цей дитячий досвід може призводити до порушень стилів батьківського ставлення, але за рахунок співпраці з психологами та просвітницької діяльності може бути подолано і не впливати на адекватність стосунків з дитиною із РДУГ.

Подальше дослідження означеної проблематики, в перспективі, дозволить більш глибоко вивчити вплив несприятливого дитячого досвіду батьків на процес організації взаємодії з дитиною з РДУГ та формування стилів батьківського виховання, виділити ступінь залежності їх особливостей від наявних патологічних проявів, що спостерігаються у дитини, а також виявити їх зв'язок із можливими ознаками РДУГ у самих батьків. Результати цих досліджень можуть сприяти пошуку найбільш ефективних стратегій подолання цієї проблематики у сім'ях, що виховують дітей з РДУГ, а також виступати у якості основи при формуванні програми психологічного супроводу дітей з даною проблематикою.

Література

1. Берегова, Н., & Федорчук, П. (2020). Вплив сімейного виховання та формування особистості дитини. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*, 6, 10–15. Режим доступу: <http://elar.khmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/9018>
2. Власова О.І., Родіна Н.В., Целікова Ю.О., Ворнікова Л.К., & Тихоненко, Ю.О. (2022). Модифікація, стандартизація та адаптація анкети негативного дитячого досвіду (АСЕ). *Офтальмологічний журнал*, 1(504), 63–72.
3. Мастюкова, Е., & Моськовкіна, А. (2003). *Сімейне виховання дітей з відхиленнями в розвитку* (Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів). Режим доступу: <http://socio.125mb.com/mastyukova-moskovkina-semeynoe-vospitanie-26935.html>
4. Медіна, Дж. (2016). *Правила розвитку мозку дитини*. Київ : Наш Формат.
5. Турніна, О.Л. (2017) *Психологія травмуючих ситуацій* (Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів). Київ : ДП Видавничий дім «Персонал».
6. Мілютіна, К.Л. (2018). Модель емпіричного дослідження наслідків дитячого досвіду у дорослому житті. *Збірник наукових праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*, 2, 43–57. Режим доступу: <http://www.journalsofznu.zp.ua/index.php/psych/article/view/403>
7. Павлик, О.Б. (2012). Типологія стилів виховання. *Педагогічний дискурс*, 12 (2), 253–257. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/0peddysk_2012_12_59
8. Целікова, Ю.О. (2018). Вплив негативного дитячого досвіду на формування комунікативної толерантності. *Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. Науковий журнал з соціології та психології*, 18, Том 2, 125–129. Режим доступу: http://habitus.od.ua/journals/2022/43-2022/43_2022.pdf
9. Целікова, Ю.О. (2019). Ступінь прояву та види негативного дитячого досвіду серед дорослого населення України. *Збірник наукових праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*, 1(156), 141–146. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2019_1_23
10. Перрі, Б., & Салавіц, М. (2021). *Хлопчик, якого виховували як собаку*. Київ : Видавництво «Форс».
11. Bell, C.C. (1994). *Diagnostic Criteria From DSM-IV, by the American Psychiatric Association*. Washington, DC : American Psychiatric Press Inc,
12. Deater-Deckard, K. (2004). Parenting stress and child adjustment: Some old hypotheses and new questions. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 5, 314–332.
13. Evans, D., & Rothbart, M.R. (2007). Developing a model of adult temperament. *Journal of Research in Personality*, 41, 868–888.
14. Kadesjö, C., Stenlund, H., Wels, P., Gillberg, C., & Hägglöf, B. (2002). Appraisals of stress in child-rearing in Swedish mothers pre-schoolers with ADHD: A questionnaire study. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 11, 185–195.
15. Wang, X., Heath, R.D., Majewski, D., & Blake, C. (2020). Adverse childhood experiences and child behavioral health trajectory from early childhood to adolescence: A latent class analysis. *Child Abuse & Neglect*, 134, 37–45.

16. World Health Organization (WHO) (2014.). *Child maltreatment* [Internet]. (2020 Jun 10). Режим доступу: www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment, www.who.int/newsroom/factsheets/detail/child-maltreatment www.who.int/newsroom/factsheets/detail/child-maltreatment

References

1. Berehova, N., & Fedorchuk, P. (2020). Vplyv simeinoho vykhovannia ta formuvannia osobystosti dytyny [The influence of family education and the formation of a child's personality]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia psykholohichni nauky – Bulletin of Lviv University. Psychological sciences serie*, 6, 10–15. Retrieved from <http://elar.khmn.edu.ua/jspui/handle/123456789/9018> [in Ukrainian].
2. Vlasova, O.I., Rodina, N.V., Tselikova, Yu.O., Vornikova, L.K., & Tykhonenko, Yu.O. (2022). Modyfikatsiia, standartyzatsiia ta adaptatsiia ankety nehatyvnoho dytiachoho dosvidu (ACE) [Modification, standardization and adaptation of the Negative Childhood Experiences (ACE)]. *Oftalmolohichnyi zhurnal- Ophthalmological journal*, 1(504), 63–72 [in Ukrainian].
3. Mastiukova, E. , & Moskovkina, A. (2003). *Simeine vykhovannia ditei z vidkhyleniamy v rozvytku [Family upbringing of children with developmental disabilities]*. Retrieved from <http://socio.125mb.com/mastyukova-moskovkina-semeynoe-vospitanie-26935.html> [in Ukrainian].
4. Medina, Dzh. (2016). *Pravyla rozvytku mozku dytyny [Rules of child brain development]*. Kyiv : Nash Format [in Ukrainian].
5. Turynina, O.L. (2017). Psykholohiia travmuiuchykh sytuatsii [Psychology of traumatic situations]. Kyiv : DP Vydavnychiy dim «Personal» [in Ukrainian].
6. Miliutina, K.L. (2018). Model empiirynoho doslidzhennia naslidkiv dytiachoho dosvidu u dorosloму zhytti. *Zbirnyk naukovykh prats Zaporizkoho natsionalnoho universytetu ta Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy – Collection of scientific works of the Zaporizhia National University and H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2, 43–57. Retrieved from <http://www.journalsofznu.zp.ua/index.php/psych/article/view/403> [in Ukrainian].
7. Pavlyk, O.B. (2012). Typolohiia styliv vykhovannia. *Pedahohichnyi dyskurs - Pedagogical discourse*, 12(2), 253–257. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/0peddysk_2012_12_59 [in Ukrainian].
8. Tselikova, Yu.O. (2018) Vplyv nehatyvnoho dytiachoho dosvidu na formuvannia komunikatyvnoi tolerantnosti. *Prychornomorskyi naukovy-doslidnyi instytut ekonomiky ta innovatsii. Naukovyi zhurnal z sotsiolohii ta psykholohii – Black Sea Research Institute of Economics and Innovation. Scientific Journal of Sociology and Psychology*, 18, Vol. 2, 125–129. Retrieved from http://habitus.od.ua/journals/2022/43-2022/43_2022.pdf [in Ukrainian].
9. Tselikova, Yu.O. (2019). Stupin proiavu ta vydy nehatyvnoho dytiachoho dosvidu sered dorosloho naselennia Ukrainy. *Zbirnyk naukovykh prats Zaporizkoho natsionalnoho universytetu ta Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy - Collection of scientific works of the Zaporizhia National University and H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 1(156), 141–146. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2019_1_23 [in Ukrainian].
10. Perri, B., & Salavits, M. (2021). *Khlopchyk, yakoho vykhovuvaly yak sobaku [A boy who was raised as a dog]*. Kyiv : Vydavnytstvo «Fors» [in Ukrainian].
11. Bell, C.C. (1994). *Diagnostic Criteria From DSM-IV, by the American Psychiatric Association*. Washington, DC : American Psychiatric Press Inc,
12. Deater-Deckard, K. (2004). Parenting stress and child adjustment: Some old hypotheses and new questions. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 5, 314–332.
13. Evans, D., & Rothbart, M.R. (2007). Developing a model of adult temperament. *Journal of Research in Personality*, 41, 868–888.
14. Kadesjö, C., Stenlund , H., Wels, P., Gillberg, C., & Hägglöf, B. (2002). Appraisals of stress in child-rearing in Swedish mothers pre-schoolers with ADHD: A questionnaire study. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 11, 185–195.
15. Wang, X., Heath, R.D., Majewski, D., & Blake, C. (2020). Adverse childhood experiences and child behavioral health trajectory from early childhood to adolescence: A latent class analysis. *Child Abuse & Neglect*, 134, 37–45.

16. World Health Organization (WHO). (2014). *Child maltreatment* [Internet]. (Cited 2020 Jun 10). Retrieved from www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment, www.who.int/newsroom/factsheets/detail/child-maltreatment

INFLUENCE OF ADVERSE CHILDHOOD EXPERIENCES OF PARENTS ON THE FORMATION OF PARENTING STYLE OF CHILDREN WITH ADHD

Vladyslav Knyazev

Postgraduate student of the Department of Psychology

Academy of Labor, Social Relations and Tourism

3-A, Kiltseva doroga Str., Kyiv, Ukraine, 03187

knyazev.psy@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9599-7429>

Vsevolod Zelenin

PhD in Psychology, Associate Professor, Professor

of the Department of Political Psychology and International Relations

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine

9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601

v.v.zelenin@npu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-1267-9308>

Abstract

The article theoretically and empirically examines the peculiarities of the influence of adverse childhood experiences on parenting style. The main styles of upbringing, their content and peculiarities of manifestation are considered. The concept of psycho-traumatic experience and its influence on the process of child development, the relationship with parenting styles are revealed. An empirical study of the peculiarities of the impact of adverse childhood experiences on the parenting style of children with ADHD was conducted. 42 respondents, middle-aged people of stable social status who were raising children with ADHD, took part in the study. The Adverse Childhood Experiences questionnaire and the Family Education Strategy test were used to conduct the empirical research. According to the results of the analysis of the data obtained, it was found that the main negative childhood experience for the interviewees were humiliating, disdainful attitude, the feeling that children were not loved, physical harm both to the children themselves and to their close family members, the lack of family support, the use of "silent" punishment and presence of roommates with alcohol or drug addiction. It was established that 90.5% of the respondents had negative childhood experiences, and 13% of these respondents had a high level of traumatization. When analyzing qualitative indicators, a number of correlations were found for each of the styles of parenting with the factors of negative childhood experiences. Thus, the liberal parenting style has significant correlations with child neglect (frequent illnesses, hospitalization, living with adults with alcohol and drug addiction), bullying, fear of physical and emotional violence (punishment with silence). At the same time, strong correlations of authoritarian parenting style with such factors of traumatization as fear of physical violence, bullying, living with adults with alcohol and drug addiction, a sense of lack of love from parents were recorded. The prospects for further theoretical and practical research of this issue are to study the impact of negative childhood experiences on the parenting style in families of children with ADHD, to find strategies to overcome this issue in the context of parent-child interaction.

Keywords: attention deficit hyperactivity disorder, family, parenting styles, adverse experience, childhood.

Подано 24.06.2023

Рекомендовано до друку 20.10.2023